

РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ
(Београд)

МЕСТО АКЦЕНТА ИМЕНИЦА НА ЈУГОЗАПАДУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

У прилогу се разматра место акцента именица у српским говорима у јужној Метохији и на Шар-планини. Анализом парадигматског акцента на простору између Ђаковице и Призрена, долази се до закључка о унутрашњој мотивацији за појаву фонетског пенултимског акцента у говору Призрена, Призренског Подгора и Сиринићке жупе.

1. Посматрана област, језичка периферија српскога језика, обухвата територију јужне Метохије: Ђаковица (ЂГ), Подрима (ПодрГ), Призрен (ПрГ), Призренски Подгор (ПодгГ), и три жупе Шарпланинске области: Сиринић (СиГ), Сретечка жупа (СрГ), Гора (ГГ).

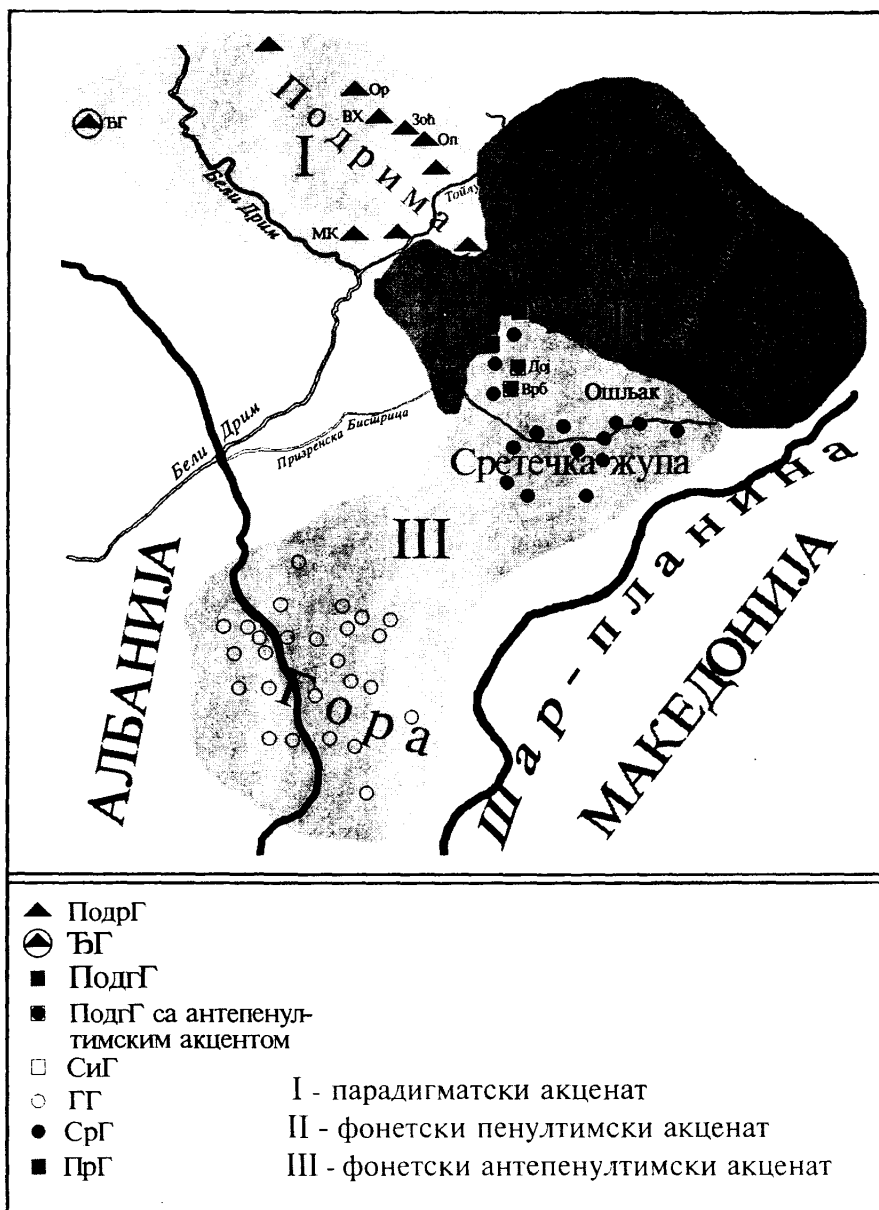
На овом простору уочава се дијалекатска диференцијација у више говора, са различитим прозодијским системима као значајном диференцијалном особином (в. карту).

Прозодија говора обухваћених овим радом неједнако је описана у досадашњим радовима. Пошто је најмање помињана, а некада и погрешно интерпретирана, у овом прилогу ће се посебна пажња посветити месту акцента у ПодрГ.

2. а) На простору између Ђаковице, Белога Дрима и речице Топлуве простире се ПодрГ. ЂГ највећим делом припада овом говору па се у прилогу сматра делом ПодрГ.¹ У севереном делу ПодрГ, који захвата и ЂГ, изразито доминира семантичко-парадигматски модел са везивањем акцента аналошким процесима за исти вокал у парадигми и различитим речима исте основе. У јужном делу ПодрГ семантичка мотивација места акцента слабија је; акценат се најчешће везује за финални слог граматичке основе, а овако акцентован вокал нај-

¹ ЂГ највећим делом, не само прозодијским системом, подударан је са говором ВХ и Ор, што значи да је у прошлости, пре етничке и језичке албанизације простора између Ђаковице и Подрме у 18. и 19. в., у овом делу Метохије био један дијалекатски систем.

Акценат именица на југозападу Косова и Метохије

чешће опстаје у парадигми. Такав прозодијски модел се у прилогу зове граматичко-парадигматски.

У прилогу се из Подрг наводи материјал из пет насеља: Велика Хоча (ВХ), Ораховац (Ор), Мала Круша (МК), Оптеруша (Оп) и Зоћиште (Зоћ).

б) Мада је ЂГ већ описан у СМЂГ, због недовољне грађе у студији, али и због различитих тумачења неких прозодијских појава, у прилогу се наводи материјал који је прикупљен у новије време.

в) Иако географски Призренском Подгору не припадају нека насеља југоисточно уз Топлуву, она дијалекатски припадају Подрг. Због локалних миграција дијалекатско стање није увек стабилисано, како у овим насељима тако и рубним деловима Подрг. Тако се у Смаћу, из кога материјал није навођен у прилогу, уочавају два прозодијска модела — граматичко-парадигматски Подрг (новији усељеници из Оптеруше; „димијари“) и фонетски пенултимски Подг (староседеоци); оба модела су у превирању.

Из низијског дела Подрг наводи се материјал из села: Љубижда (Љу), Лешане (Леш), Љутоглав (Љут). У вишим селима Призренског Подгора истраживања су вршена у селима: Мушутште (Муш), Деловце (Дел), Дворане (Дво).

г) У прилогу се наводи материјал из следећих насеља СиГ: Штрпце (Штрп), Севце (Сев), Берејце (Бер), Горња Битиња (ГБ), Јажинце (Јаж), Сушиће (Суш).

д) Из Горе располажем грађом из свих насеља. У прилогу се, међутим, не наводи много материјала, већ се упућује на већ објављене радове о овом говору.

ђ) Пошто је СрГ описан у ПМГСЖ, иако располажем грађом из овог говора, она неће бити детаљније презентована, већ ће се упућивати на студију М. Павловића.

е) Акценат градског призренског говора (ПрГ) детаљно је описан у радовима С. Реметића (РСПГ, РСАПГ), па се у прилогу не наводи нов материјал.

3. Грађа из јужне Метохије и Шарпланинске области бележена је на терену у дужем временском раздобљу до 1998. године. Попуњена су и два Упитника за српскохрватски/хрватскосрпски дијалектолошки атлас — Љубижда (1996) и Мала Круша (1998).

У јуну 1999. године целокупно становништво Призренског Подгора је прогнано. Осим мањег броја у Ораховцу и Великој Хочи, у осталим насељима Подрме нема више Срба. У Ђаковици и Призрену живи неколико десетина Срба. Из Сретечке жупе прогнан је најве-

ћи број Срба, а већи део Срећана муслиманске вероисповести остао у овој жупи. У Гори је остао део Горана. Из Сиринићке жупе није било већег иселавања.

После јуна 1999. године део грађе бележен је од изгнаника у Београду и насељима око овога града.

ПодрГ

4. П. Ивић и С. Реметић објавили су фонолошки опис Ораховца², једног пункта ПодрГ. Ово је до сада једини поуздани прилог³ о прозодији овог говора. У самом опису се детаљније не разматрају акценатске појаве.

Именице на - ѿ

5. У ПодрГ уочавају се два прозодијска модела, која имају низ заједничких црта и заједничко полазиште.

а) У ВХ, Ор и ЋГ у једнословним им. са проширењем основе присутан је семантичко-парадигматски принцип са местом акцента на коренској морфеми (кѹм — кѹма — кѹмови — кѹмовима).

б) У МК, Оп и Зоћ изразито доминира граматичко-парадигматски модел. Овако одређено место акцента опстаје у парадигми (кѹм — кѹма — кѹмови — кѹмовима). Место акцента у Дмн показује да у овом моделу не функционише фонетски пенултимски ритам.

в) Ретки примери са фонетским пенултимским акцентом бележени су, пре свега, у јужном делу ПодрГ, најчешће у МК, али и у Оп и Зоћ. Близина компактне територије са пенултимском фонетском акцентуацијом им. у ПрГ и ПодгГ, а и локалне сеобе из Призренског Подгора — утицале су на већу присутност оваквог модела у МК.

6. Једнословне именице:

а) *Сѹн* — *сѹна* — *сѹнови/сѹнове*⁴ — *сѹновима* — *са сѹнове*, у *свѹѿшове* — *свѹѿшовима*, *вѹловима*, *ѹдри с рѹгове*, *млѹго дѹнове*, *зѹѿшови* —

² И-РОр, 579–585.

³ Прилог Г. Елезовића *Један оглед нашега говора из Ораховца у Подрими код Призрена* (Јужнословенски филолог XVIII, књ. 1–4, Српска академија наука, Институт за српски језик, Београд 1949–1950, стр. 133–140) доноси краћи текст из Ораховца. Поређењем са садашњим стањем уочавају се знатне разлике, како у инвентару фонолошких јединица тако и у прозодији и морфологији. Чини се да је текст прилагођаван косовско-ресавском дијалекту, па се у овом прилогу не користи.

⁴ У ЋГ у Нмн им. типа *сѹнови/сѹнове* (: *сѹн*) јављају се без семантичко-синтаксичких ограничења.

зѣшовима, мѣшови/мѣшове, вѣрови, кѣн — кѣњи/кѣњови/кѣњове, рѣгови, од бѣкове — бѣковима, крѣеви, снѣгови, сѣћ — два сѣћа — сѣћеви/сѣћеве, сѣдови/сѣдове, кл'ућеви, к'рвѣ-к'рвове, тури на ѣрсѣове, сѣриѣови, б'ркове ЂГ.

Мој материјал потврђује закључак М. Стевановића о доминацији семантичко-парадигматског акцента у ЂГ⁵, затим о присутности граматичко-парадигматског и фонетског пенултимског: *С волѣве* се оре — *волѣвима*, *мало дѣнѣве*; *синовѣма*, *кумовѣма*, *падо у вирѣве*.

б) *Дѣн* — два *дѣна* — *дѣнови*⁶, *кумови* — *кумовима*, *синови* — *синовима*, у *свѣшѣове*, *врѣгови*, *дарѣви*, *врѣлови* — *сѣс врѣлове* — *врѣловима*, *дѣсет нѣћа* — *нѣћеви*, *к'рсѣови*, *сѣс шѣнѣове*, у *Рѣдове* (топ.) ВХ, *вук* — *вѣка* — *вѣци* — с *тѣј вѣце* — *вѣцима*, *сѣриѣ* — *сѣриѣеви* — *сѣриѣевима*, *гѣс* — на *гѣсѣи* — *гѣсѣима*, *ѣред свѣшѣове*, *сѣдове мѣл'е* Ор.

Из ВХ је само једна потврда типа: Да *нарѣним волѣве*.

в) Два *нѣћа* — *нѣћеви*, *куѣи кѣма* — *кумови* — *кумовима*, *синови* — *вѣди синове* — *синовима*, *сѣриѣеви* — *сѣриѣевима*, у *ѣейѣове*, на *тѣј дѣнѣве*, *дарѣве*, *брегѣви*, *крајѣви*, *сн'егѣви*, *гѣћ* — *гѣћеви*, *ѣруѣови*, *ѣришѣови*, *врагѣви* — *имѣло врагѣве* — *врагѣвима* МК, *мѣсѣц дѣна* — *дѣнѣви*, *синови* — *синовима*, *кумови* — *кумовима*, *свѣшѣови* — *свѣшѣовима*, на *бонѣве*, *керѣви* — *керѣвима* Оп, *кѣш* — *кѣшеви* — у *кѣшеве*, *синови* — *синовима*, *снѣварѣви*, *вук* — *вѣци* — *вѣцима* Зоћ.

У Мк забележена су и два примера у Дмн с акцентом на наставку: *синовѣма*, *кумовѣма*.⁷

7. Вишесложне именице на -ѣ имају — скоро по правилу — граматичко-парадигматски акценат, без обзира на то да ли су са или без непостојаног -а.

ПодрГ разликује се од околних говора по скоро доследном везивању акцента за финални слог основе⁸, па се тако ствара модел:

⁵ СМЂГ, 92–93; в. и примере на стр. 105

⁶ Уп. са И-РОр, 584.

⁷ Појава акцента на овом месту највероватније је продор пенултимског ритма. Присутност облика *кѣучевима* и — *чешћег* — *кѣучевѣма* у пиперском говору (СМА-Пипер, 80), са чувањем старијег места акцента али и аналошким уједначавањем, упућује на могућност оваквог порекла и у ПодрГ.

⁸ У севернометохијским говорима, судећи по материјалу М. Букумирића, само мали број именица има акцентовану затворену ултиму (БМСМГ, 45, 47, 52). У ПрГ, ПодгГ, СиГ, осим у мањем броју новијих речи, акценат је на пенултими (РСПГ, 350–355, 448–458).

војник-ø	брашанац-ø	девојк-а	јар-е
војник-а	брашанц-а	девојк-е	јарéш-а
војниц-и	брашанц-и	девојк-е	јарíш-и
војниц-има	брашанц-има	девојк-ама	јарíш-има

За разумевање стања у ПодрГ, с обзиром на обимнију уселе-ничку струју из југоисточне Црне Горе⁹, од значаја је прозодијска ситуација у овим говорима¹⁰, делимично подударна с оном у ПодрГ.

8. Именице без непостојаног -а:

а) *Сѣрашник* — *сѣрашници*, *Божíш* — за *Божíша*, *бишѣн* — *бишѣна* — *ѣо бишѣну*, *ћовѣк* — *ћовѣка*, *домаћин* — *домаћину* — *домаћинима*, *виноград*^м — *виногради*, *родишѣл'* — *родишѣл'има*, *унук* — *унука* — *унуци* — *унуцима*, *винићар* — *винићарима*, *ѣаиѣк* — *ѣо ѣаиѣку* — *ѣаиѣци* — *ѣо ѣаиѣце*, *аргаи* — *аргаишима*, *веселяк*, *живѣи* — у *живѣиу* ВХ, *Божíш*, *унук* — *унуцима*, на *ѣешкир* — *ош ѣешкира*, *коломбѣ*^ш, *измећар* — за *измећара* — *измећарима*, *сведок* — *сведоци* — *сведоцима*, *минуи* — за *пѣт минуиша*, *фишѣк* — *ош фишѣце*, *ћовѣк* — *ћовѣку*, на *шаван*, *ѣасул*, *Тал'ијан* — *Тал'ијани* Ор, *ћовек* — *ѣре*^м *ћовѣка* — *ћовѣку* (Дјд., Вјд., Лјд) — *ћовѣци*, *командир* — *командира* — *командирима*, *деверићи*^ш — *деверићиша*, *ладник* — *ладници*, *каћамак* — *ош каћамака*, *обѣд*^м — *обѣди*, на *бунар* — *вода од бунара*, *девер* — *девера* — *деверу мојему*, *ѣрол'ѣ* — *ѣрол'ѣши*, *гребен* — на *гребене*, *говедар* — *говедари* — *говедаре* — *говедарима*, *шошар* — *шошарима*, *голубима*, *корѣјн'* — *корѣјн'и*, *сведок* — *сведоцима*, *руковод*^м — *руководи*, *лѣжов* — *лѣжова*, *орас* — *два ораса* — *орасе* (Нмн) МК, *колаш* — *ош колаша*, *Божíш*, *ћовек* — *триес ћовѣка*, *коломош*, *динар* — *нема динаре*, на *сшомак*, *берећѣи* — без *берећѣиша*, *бивол* — *два бвола*, *ушишѣл* — од *ушишѣла* — *ушишѣли* — *ушишѣлима*, *шумар* — *шумарима*, *ѣекар* — *ѣекарима*, *медвѣд* — *медвѣди* Оп, *сандѣк* — *сандѣка* — *ѣо сандѣце*, *ѣасул'*, *ѣојас* — *ѣојаси*, *ѣаиш'ишан* — *дај ѣаиш'ишане*, *казан* — *казани*, *унук* — *сѣс унуце* — *унуцима*, *веселяк* — до *весел'ака* — *весел'ацима*, *јунак* — *јунацима* Зош;

*Син војник*¹¹ — *војника* — *војницима*, *јунак* — *јунака* — *јунaku* — *јунаци* — *јунацима*, *ѣошѣк/ѣаиѣк* — *ѣошѣци/ѣошѣце*, *ћекѣрк*, *бѣрлог*^к, *ћившан* („врабац“) — *ћившани* — *ћившанима*, *ћугум*, *ѣешкир*, *мѣршѣак* — *мѣршѣака*, *шѣишан* — *шѣишани*, *кајмак*, *гавран* — *гавран'е*, *шошан*, го-

⁹ Уп. са РМПрПод, 304–305.

¹⁰ СМАПипер, 89, 93–94.

¹¹ Уп. са СМБГ, 93.

лѹб^и — голѹби/голѹбе — голѹбима, офћар — са офћара, амбár, м̃рсол'án („слинавко“), л'игán („балавко“), дембél', колаћ у ц̃ркву, шећér, в̃рсник, шемél', д̃ишэк, јас̃ѣк, бл'изнак — бл'изнаци, њеће-ња́к — њећења́це, која́ћ — која́ћима, ѡамй̃ур, коломбóћ, ка́ћамак, кро-мид̃^и, бос̃ѣн, ћовék — ћовéка, унѹк — унѹка — унѹцима, рођáк — ро-ђáка — рођáцима, ући̃ѣл' ЂГ.

У ВХ у кóрник акценат је према кóрка. Често је м̃сец — два м̃сеца. Ретко је ф̃лак, затим с̃ѡр̃жер. Ови примери се могу објаснити уједначавањем према им. са суфиксима с непостојаним -а. Иначе је и: обла́к — обла́ци, ш̃ес мес̃ца, ўзеја кор̃ник.

У ВХ и Ор је д̃евер — д̃евера — д̃еверима према св̃екар. Док су у Ор и ВХ д̃евер и м̃сец основни облици, у МК доминирају примери с акцентом на финалном слогу основе, а бележено је и: д̃евер — зáшто д̃еверу, м̃сец дóна.

У Ор поред руков̃ед — руков̃еди, наслањањем на рѹка бележено је и: рѹковед̃^и — да́вамо рѹковед̃е.

У ЂГ поред с̃ѡрићев̃ић — с̃ѡрићев̃ићима, потврђено је и с̃ѡри-ћев̃ићима, али и с̃ѡрићев̃ић — с̃ѡрићев̃ићима.¹² У овом говору су при-сутни и деминутиви им. јáгње и јáре: јáгњ̃ић — јáгњ̃ићи — јáгњ̃ићима, јар̃ђић — јар̃ђићи — јар̃ђиће — јар̃ђићима.

У ЂГ уочава се повлачење акцента са затворене ултима, па се — поред обичнијих примера са акцентом на затвореној ултими — јављају и: гóлуб^и — гóлуби, с̃ѡ́жим, ћáдар, јéзик — јéзици, жáлос, рáдос, м̃́лос, лóнћар, са зéј̃шин, л'éшник, ѡа̃йл'ићан, карáнфил', кáмен — кáме̃н'е, кóрен — кóрени/кóренови, м̃́двед̃^и — м̃́дведи, ѡнедáник и ѡнед̃ељ-ник, кѹ́ус. Иако се у неким од ових примера може претпоставити и се-мантичка мотивација акцента (рáдос, м̃́лос, лóнћар итд.), већи број примера упућује на продор фонетског пенултимског акцента.

У МК и Оп у Нмн и ОПмн акценат је парадигматски. У Дмн, ме-ђутим, ретки су и примери с акцентом на пенултими: људ̃има, бећа-ри́ма, говедари́ма, шо́тарима МК, људ̃има, бивол̃има, ѡар̃ѡизани́ма, домаћини́ма Оп. Продор фонетског пенултимског акцента у Дмн под-стакнут је двовокалским наставком, па је очигледна веза између ста-билности парадигматског акцента у облицима с једновокалским на-ставком и продором пенултимског фонетског у облицима с двовокал-ским.¹³

¹² Уп. са СМЂГ, 140.

¹³ Уп. са наставком на -ѡма у пиперском говору (СМАПипер, 90, 90–94)

У Оп потврђен је и мањи број примера у којима је у Нјд акценат на пенултими, а у осталим облицима парадигматски према номинативном: *ући́шељ* — *ући́шеља* — *ући́шељима*, *дома́ћин* — *то́га дома́ћина*, *жѝвоиш* — *три́ жѝвоиша*, *седла́ник* — *седла́ника* *ко́ња*, *бере́ћеиш*, *шу́мар* — *шу́мару*.¹⁴ Примери са пенултимским акцентом у Нјд у Оп унети су из ПодгГ локалним сеобама.

б) Мушка лична имена на -ø најчешће имају акценат осталих именица овог морфолошког типа:

Јова́н — на Свети *Јова́на* — *Јова́ну*, *Ива́н*, *Рамада́н*, *Душа́н* — цар-*Душа́ну*, *Сѣа́ној* — *куѝ Сѣа́ноја*, *Лазар* — *Лазара́*, *Дамѣ́ан* ВХ, *Богда́н* — од *Богда́на* — *Богда́ну*, *Јова́н*, *Мил'иво́ј* — *куд Мил'иво́ја* *Витѣшеви́ћа*, *Слободáн*, *Мила́н*, *Добри́вој* — *Добри́воја* Ор, *Душа́н* — *Душа́ну*, *Предра́г*^к — *Предра́гу* *Ајти́ћу*, *Млада́н* — *Млада́на*, *Десѝо́иш*, *Тазѝ́м*, *Лазар* — *Лазара́*, *Васѝ́л'*, *Добри́вој*, *Миљиво́ј*, *Милова́н* МК, *Јова́н* *Буди́ћ*, *Фиљѝо́н* — *Фиљѝо́на*, *Душа́н* — *Душа́на*, *Мила́н*, *Шабáн*, *Сељѝ́м*, *Обра́д*, *Десѝо́иш*, *Добри́вој* Оп, *Јова́н*, *Сѣѝо́јан* — *Сѣѝо́јану* *Мѝти́ћу*, *Дамѣ́ан*, *Мила́н* — до *Мила́на*, *Мило́ш*, *Обра́д*^ш, *Божидар* Зоћ;

Млада́н *Јованови́ћ*¹⁵ — *Млада́на*, *Сѣѝо́јан* — *Сѣѝо́јану*, *Дамја́н* — *Дамја́на*, *Милова́н* — *Милова́на*, *Синади́н* — *Синади́ну*, *Јорда́н* ЂГ.

Наслањањем на прозодијски модел *Пе́шар* — *Пе́шра*, *Ми́шар* — *Ми́шра*, у ВХ и Ор чешће су потврде типа *Ла́зар* — *Ла́зара*¹⁶, *То́дор* — *То́дора*.

М. Букумирић наводи из Ор више личних имена на -ø са акцентом изван ултима.¹⁷ У моме материјалу ова имена најчешће имају акцентовану ултиму.

У мојој грађи нема много примера типа *Зо́ран*, *Ду́шан*, *Ми́лован* итд. који се бележе за МК.¹⁸ Чини се да су овако акцентована лична имена резултат контакта са књижевним језиком, мада се нека од њих могу објаснити и акцентом мотивне речи.

У Оп бележено је и: *Божидар* — *Божидара*, *Драгу́иш*^{ин}, што је корелативно с појавом примера типа *ући́шељ* (в.т. 8а).

Ретко је у Зоћ и *Милош*, *Млада́н*, с могућим наслањањем на акценат придева.

¹⁴ *Шу́мар* може бити мотивисано акцентом им. *шу́ма*.

¹⁵ Уп. са СМБГ, 94, 140, 143 итд.

¹⁶ Према овом типу и *Ла́зарице*.

¹⁷ БМОЈМ, 444–446.

¹⁸ Исто, 510–511.

Према *Тика*, *Си́аса*, *Дими́шар* у ЂГ је и *Тикомир*, *Си́асоје*, *Дими́шрије*.

в) Им. м.р. које су после испадања -х добиле отворену ултиму, сачувале су акценат им. на -ø. Акценат је опстао на истом слогу подупрт парадигмом, али и могућом скоријом присутношћу -х¹⁹:

Ора́ — *ора́је*, *сирома́* — *сирома́сима*, *и́рбу́*, *кожу́* ВХ, од *ора́* — мој *ора́*, *кожу́*, гољем *и́рбу́*, *сирома́* ћовек — *сирома́а* Ор, *ора́* — *ора́је*²⁰ („воћка“), *сирома́* — *сирома́а* — *сирома́у* — *сирома́* (Вјд) — *сирома́си* — веј *сирома́се* — *сирома́сима*, *и́рбу́* МК, до тај *ора́*, бија *сирома́* — несу *сирома́си*, у *и́рбу́*, *кожу́* Оп, *сирома́*, *кожу́* Зоћ;

До *ора́* — *ораси/орасе*, *сирома́* је — *сирома́сима* ЂГ. У овом говору потврђено је и *си́рома*, *о́ра*.

У МК двапут је забележено — уједначавањем према им. на -а — *си́рома*. Последица овакве нивелације је и: *Удри у и́рбу* Ор.

г) Им. типа *Сэрбин* — *Сэрби* имају акценат на основи без -ин.

Сэрбин — *Сэrbина* — *Сэrbину* — *Сэрби* — *Сэrbима*, *Турһин* — *сэс Турце* — *Турцима* ВХ, *Сэрбин* — *Сэрби* — *Сэrbима*, *Турһин* — *Турци*, *бербэрин* — *бербэрину* — *бербэри*²¹, *арнаућин* — *арнаућини* Ор, *рисјанин* — *рисјани*, *Крушанин* — *Крушани* — *Крушанима*, *Пиранћанин*, *Равфћанин* — *Равфћанима* МК, *рисјанину* јеному, *Ойћерушанин* — *Ойћерушанину* — *Ойћерушанима* Оп;

Сэрбин — *Сэrbима*, *Турцима*.²² Увек је *Циган/Циган* — *Цигани/Цигани* ЂГ.

У Оп је *Ойћерушанин* — *Ойћерушани* мотивисано акцентом им. *Ойћеруша* (в. т. 196).

д) У сложеницама с присвојним придевом у првом делу и им. *дэн* у другом акценат је, скоро доследно, на финалном слогу придева: *Бурћевдэн*, *Мићировдэн*, *Вел'игдэн*, *Госпоћиндэн*, *Никольдэн*.

Поред наведених примера, у ВХ и Ор бележено је и: за *Бурћевдэн*, *йред Мићировдэн* ВХ, на *Бурћевдэн*, за *Бурћевдэн* Ор. Тип *Бурћевдэн* траг је модела с акцентованом ултимом присвојних придева, иначе спорадично присутног у јужном делу ПодрГ (уп. са доследним *његов* у свим местима ПодрГ). Тип *Бурћевдэн* наслања се на актуелни модел присвојних придева, у коме је семантичка мотивација према акценту мотивне именице изразита.

¹⁹ Уп. са *одма́*, *саба́* у свим испитаним пунктовима ПодрГ.

²⁰ *Ора́с* — *ораси* („плод ораха“).

²¹ Им. се јавља и с односом *бербэр* — *бербэри*.

²² Уп. са СМЂГ, 140, 149.

²⁵ Презимена на -ић су новија.

²⁹ Уп. са СМАПипер, 90.

Примери из ЋГ: *месо ош њеија, наш њеија, коија* поред обичнијег *јеишл — јеишл, коишл — коишл* — упућују на стање пре контраховања финалне вокалске групе. И овде је потврђено *њеија, коија*.

11. У формирању акцента им. на -а функционише, ако се у творбено мотивисане речи не умеша акценат мотивне речи, граматичко-парадигматски принцип.

Стабилност овог модела зависи од слоговне структуре граматичког наставка или суфикса — једновокалског или двовокалског:

Лука, Јова — Јову, Дока — Доку, Пера — ош Пера — Перу, кућа — ош куће; верига — веригу, њогања, ракија, царјуља, свирајка, свекърва — свекърву — ош свекърве — свекървама, девојка — девојке — девојкама, гостињке — гостињкама, јеишрвама, ложица, њеија — њеија ВХ, Димка, Веја, сас Тому, з Божу, с[с] Сџџу, куд газде, сџириу, сџири — сџири — сџирирама, жџенама; недеља — у недељу, л'ијаде, свекърва — свекървама, рабџија, од грамаде до грамаде, њеија, њеија, свијнама; л'еија, у својину, врућина, сирџија, џијина Ор.

У ЋГ, ВХ и Ор у једном броју изведених им. сачувано је место акцента мотивне речи. Ово је подстакнуто јасним разграничењем мотивне речи и суфикса: *ош кџине (: кџа), другарица (: другар), сџубица (: стџба), Лазарица (в. т. 86), Дџодољница (: дџа), на брадавицу, њија-ница, коломбџиња (: коломбџ), рџина, мајеја (: маји), кн'џица, у њеија (: њеија), младевица³⁰ — младевица („невеста“), кол-ија („округла пита, као коло“) ВХ, орашевина (: ора), јеј коломбџиња, њијевица (: пије), младица — младица, теј сџирица, свџијина, младевица, сџубица, сџ сџица (: сџи; „саоница“) Ор, удџица (: удџа), маија, дирекџица (: дирекџ), маџица (: маџа), гуиџица (: гуиџ), кџица (: кџ), јасџица (: јасџ), уџиџица (: уџиџ), кукавица, сџубица, Баковица, Бакофка, кућу каија (: капе), жџу лаџица (: лаје), муџица (: муџ; „ведрица, муџица“), коломбџиња (: коломбџ) ЋГ.*

У ЋГ продуктиван је модел у коме је акценат на ултимим творбеном основу, па и у овим примерима постоји јасна међуморфемска граница: *џијаница — џијаницама, у коџици, гусџица, џијаница, му-џица, вевџица и вевџица — вевџица, расџица, солџица*. Иако је у оваквим примерима акценат често на антепенултими, никако се не може сматрати да у ЋГ — као уосталом ни у ПодрГ — посто-

³⁰ Из друге речи сложенице испало је не-, па је тако јединица са значењем први део. Уп. са *младевица* — вероватно истог порекла — у СрГ, ГГ.

ји тежња ка трећесложном фонетском акценту, пошто су разлози оваквог места акцента очигледно морфолошки а не ритмички.

И у мојој грађи из Ор потврђени су акценти им. *дубовина*, *церовина*, *јеловина*, *бóровина*.³¹ Им., иначе, спадају у нову лексику (в. т. 20а).

У већем делу им. у ВХ, иако је лако уочљива веза мотивне и мотивисане им., преовлађује граматичко-парадигматски принцип: *јей̑рви́ца — јей̑рви́це* (Вјд), *вини́ца — у вини́цу — на́ше вини́це*, *до Води́це*, *рукави́ца*, *л'ей̑џи́а*, *од гревџи́е*, *грозџи́а*, *млади́ња*, *сироти́ња*, *врагоши́ња*, *од вру́ћине*, *ниша́лка*.

У неколико турцизама у Ор иницијални антепенултимски слог акцентован је према турском двосложном облику³²: у *ћарши́ју*, *ко́мшија*, *ађи́ја*, *ба́скија*, да пијемо *ра́кију*.³³ Наслањање ових им. на турски лик може бити узроковано контактом Срба у Ораховцу с турским језиком. У срединама у којима оваквог контакта нема, или је знатно слабији, јавља се тип: *коми́ија*, *баски́ја*, *ћарши́ја*, *раки́ја*, *ћами́ја* ВХ, МК, Оп.

У ЋГ стање је слично оном у ВХ и Ор, али са чешћим померањем акцента на пенултиму у Дмн него у овим местима:

Јова Стáнковић — *Јóву*, *Сти́анија*, *дево́јка — девој́ке*, *цейа́нија*, *удови́ца — удови́цу*, *јаси́ућни́ца*, *сти́еница*, *сти́рина*, *же́ну*, у *џека́ру*, *коко́шка*, *гу́гуи́ка*, *гумри́ја*, *мџ́ла*, *неде́ља*, *куде́ља*, *ладови́на*, *бећари́на*, дај ми *гу́слу*, *ду́н'а*, *домаћи́ца*³⁴;

Жéнама, *ћерка́ма*, *сти́ринама*, *џе́йкама*, *коко́шкама*, *гу́скама*; *Призренка́ма*, *сти́ринама*, *кокош́кама*, *женáма*, *ћерка́ма*, *офца́ма*, *сви́н'ама*.

12. У МК, Оп и Зоћ у им. на -а остварен је знатнији продор фонетског пенултимског акцента у Дмн: *О́лга*, *џре́џи* *Ко́љу*, *же́на — же́ну — женáма*, и *дево́јком* и *же́ном*, *сви́јн'а — свијн'áма*, *офца́ма*, *ћерка́ма*, *гуска́ма*, *ме́шка — ме́шкама*; *л'иси́ца — л'иси́цу — л'иси́цама*, *јареби́ца — јареби́цама*, *сти́анија* („стеница“) — *сти́аница́ма*, *ружи́ца* („ружа“), *бра́т џи́јани́ца — џи́јани́цама*, *додо́љца — додо́љцама*, *сти́рамо́ша*, *сл'езе́нка*, *оси́љка* („осје“), *девојка́ма*, *комиш́икама* МК, на *рого́ђу*, *же́на — женáма*, *дево́јка — девојка́ма*, *ћерка*, *ода́ја*, *коко́шка*, *ћерка́ма*, *крávaма*, *кокош́кама*, *девојка́ма*, *ући́шељи́цама*, *јей̑р-*

³¹ Уп. са И-РОр, 584.

³² Уп. са оближњим турским призренским говором у СЈПТГ: *çağı* (стр. 165), *koşu* (172), *hacı* (169), *baski* (161), *rakı* (177), *самі* (према мом материјалу).

³³ Док се остале им. у Ор користе с наведеним акцентом, им. *ра́кија* јавља се и с акцентом *раки́ја*.

³⁴ В. и примере у СМЋГ, 140.

ва́ма, ласѣа́вицама, ѿига́нѣце, уѣиѣ́льица — од на́ше уѣиѣ́льице, *с ведрѣ́цу, дома́ица* ста́ра Оп, *свека́рва — свекáрву — свекáрвама, ме́ћкама, је́йэ́рва — је́йэ́рвама, ѿога́ћа, у ѿ́неницу, сирѿи́н'а, ѿе́йсѣје, бо́ића, налэ́не, у кошу́л'у, мани́стире, крава́ма* Зоћ.

У Дмн у МК, Оп и Зоћ, пре свега у именицама с једносложном граматичком основом, парадигматски акценат је отпорнији, па је поред модела *жена́ма* потврђено и: *же́нама, сви́јн'ама, ће́ркама, ме́ћкама, сесѣ́рама* МК, *крава́ма, сесѣ́рама, же́нама, уѣиѣ́льицама* Оп, *крава́ма; же́нама, ће́ркама, бивол'и́цама* Зоћ.

Мало је потврда из МК с парадигматским акцентом именица с двосложном и вишесложном основом: *дево́јкама, коко́шкама, уѣиѣ́љкама, деверѣ́и'ама, свекáрвама*.

Чување акцента мотивне речи у изведеницама у МК, Оп и Зоћ знатно је ређе него у севернијем делу ПодрГ: *же́йѿва́рица* (: жетва́р), *другáрица* (: другáр; аутохтоно другáћа), *ласѣ́а́вица, ѿи́јавица* МК, *ѿи́га́нѣца* (: тига́њ) — *ѿи́га́нѣце, уѣиѣ́льица, у ѿ́родáвницу, ве́дрица* (: ве́дро), *дома́ица* (: дома́ин) ОП, *од бра́давице, сво́јшѣ́ина, ѿи́јавице* Зоћ.

У МК је поред *верверѣ́ца* и *ве́рверица*.

У именима по мужу претежно се чува акценат мотивне речи, али има и потврда с граматичко-парадигматским акцентом: *Мило́ше-вица, Душа́новица, Благо́јевица, Мий́ровица, Бра́нковица, Ћеди́ница; Маркови́ца, Јовинѣ́цу, ѿо Бра́нкови́це, Ћединѣ́ца* МК, *Сѣ́анковица, Мила́новица* Оп, *Јовинѣ́ца, Сѣ́ефинѣ́ца; ѿо Благо́јеви́це* Зоћ.

13. Им. *бра́ћа* и *де́ца* у облицима с једновокалским наставком имају увек акценатован слог основе: *де́ца* — *ѿмам пѣ́т де́цу, пред бра́ћу* ВХ, *сэз де́цу, од бра́ће* Ор, *бра́ћа, де́ца* МК Зоћ ЋГ.

У значењу намене ове им. су плурализоване. У Дмн имају акценат на пенултими. Пошто скоро и нема потврда типа *де́цама* — осим у ВХ, а има — додуше не много — потврда *бра́ћама/бра́ћима*, може се претпоставити да је *деца́ма* подупрто парадигмом јединских облика (в. т. 17а), а *де́цама* је према им. *де́ца*. *Браћа́ма/бра́ћима* наслања се на *деца́ма*:

Неам *деца́ма, деца́ма* својема ВХ, *деца́ма, бра́ћима/браћа́ма* Ор, *бра́ћима, деца́ма* МК, *деца́ма* на́шема, *бра́ћима* Оп, *деца́ма*³⁵, *браћа́ма* ЋГ;

де́цама, браћа́ма ВХ, *бра́ћама* ва́шема, *бра́ћима* Ор, *бра́ћима* МК Оп, *браћа́ма* ЋГ.

³⁵ Уп. са СМЋГ, 140, 151.

14. Им. *ма́йи* у северном делу Подрг има семантичко-парадигматски акценат: *од ма́йере, да́ди ма́йере, ма́йер му, ма́йерама ВХ, њо ма́йере, на ма́йер Ор, ма́йер, ма́йере ЂГ.*

У МК акценат се помера на крај граматичке основе: *умре ги бра́т ма́йере, од ма́йере, ма́йерама.* У облику једнаком граматичкој основи акценат је на пенултими у свим пунктовима, што је вероватна аналогија према *ма́йи*, али и великом броју им. ж.р.: *ма́йер да ви́дим, ма́йер ти.*

У Оп и Зоћ потврђени су примери модела из МК, а у Оп је и: *да́до ма́йере.*

15. Им. на *-o/-e* без проширења основе прозодијски су се изједначиле с им. на *-ø* и *-a*.

Стабилност парадигматског принципа или продор пенултимског акцента у Дмн, корелативни су са стањем у прозодији осталих врста именица:

Говéдо — говéда — говéдима, Бóшко — Бóшка, Сџáјко, корíио, грóјзе, кољéно — кољéна, мјéстио, гóмно, огњíишће — огњíишћа ВХ, Сџáнко — Сџáнку, Недéљко, лóјзе, сéно, грóјзе, дáрво, врећа́ло, говéдима Ор, Сџрéћко, кол'éно, богáсџво, џорíишће, рошéтио, у остарéло дóбо („у старо доба“), корíио, врћíило („вртлог“), слúнце, крíлице, на нáше грóбл'а, говéдима; говедíма МК, слúнце, гљéтио, сéло ЂГ.

16. Глаголске им. чувају акценат трпног гл. придева.

У северном делу Подрг и ЂГ у глаголској парадигми акценат је везан за исти слог (*џéйам — џéйала — џéйан — џéйана*); у јужнијем делу, посебно у МК, акценат се у глаголским облицима везује за финални вокал граматичке основе (*џéйам — џейáла³⁶ — џейáн — џейáна*):

Пи́јене, јéдене, риба́ње, сéден'е, њошџува́н'е, мјесе́н'е ВХ, и́грајње, цéйа́ње кошу́л'е, сви́рање, неко глásaње, снабдéвање, ми́ење, џéйа́н'е Ор, обуку́вање, ко́йан'е, бéга́н'е ЂГ;

Вршéн'е, седéн'е, једéн'е, и́гра́н'е, њоја́н'е, бíло њошџува́н'е, везува́н'е МК, џврћа́н'е, вика́н'е, ко́јање, дел'éн'е, за вара́н'е Оп, зборéње, џурáн'е, идéн'е Зоћ.

У Ор је поред *џушџува́н'е, уџейува́н'е* и *џушџува́н'е, уџейува́н'е.* У ЂГ и *удава́н'е.*

У јужном делу Подрг ретке су потврде глаголских им. с презентским акцентом: *ко́ја́н'е, месе́н'е Оп, збо́ре́н'е до но́ћ, џéйан'е Зоћ.*

³⁶ У јужном делу Подрг у радном гл. придеву граматичким обележјем осећа се *-a* (ж. р. јд.), *-o* (с. р. јд.), *-e* (мн.) (*работáја < работал-ø : работáл-а : работáл-о : работáл'е*).

17. По месту акцента појединих група им. с проширењем основе, Подрг је подељен на северни у јужни део.

а) Творбено немотивисане именице имају у свим местима Подрг граматичко-парадигматски акценат: *ја̀ре* — *ја̀ре́џа* — *ја̀ри́џи* — *ја̀ри́џима*, с напоменом да се у Дмн у јужном делу факултативно јавља и фонетски пенултимски акценат:

Де́џе — *де́џџа* — *де́џџу*, *џи́л'е* — *џи́л'е́џа* — *џи́л'и́џи* — *џи́л'и́џима*, *бу́ре* — *во́да од бу́ре́џа*, *од ја́ре́џа*, *ја́гњџџа*, *џи́џџу*, *га́рне* — *га́рне́џу* — *га́рни́џи*, *кџ́рџа́џе* — *кџ́рџа́џџа*³⁷, *џа́рџе* — *џа́рџџа* — *џа́рџи́џи* ВХ, *де́џе* — *во́му де́џџу*, *бу́ре* — *бу́ре́џа* — *бу́ри́џи* — у *бу́ри́џе*, *ја́ре* — *ја́ри́џи* — *ја́ри́џима*, *џе́л'е* — *џе́л'е́џа*³⁸ — *џе́л'и́џи* — *џе́л'и́џима* (и, *че́џџе*, *џе́џа́џима*), *мага́ре* — *мага́ре́џу* — *мага́ри́џима* Ор, *бу́ре* — *бу́ре́џа* — *бу́ри́џи*, *га́рне* — *га́рни́џи*, *де́џе* — *де́џџа*, *џа́се́џа* — *џа́се́џу* — *џа́си́џи* — *џа́си́џима*, *ја́гње* — *ја́гњџи́џи*, *жа́дре́бе* — *жа́дре́бе́џа* — *жа́дре́би́џи*, *џе́л'е* — *џе́л'е́џа* — *џе́л'и́џи*, *џи́л'и́џи*, *џа́си́џи*, *ја́ре* — *ја́ре́џа* — *ја́ри́џи* — *ја́ри́џима*³⁹ ЂГ.

Нашега *де́џџа*, *бу́ре* — *бу́ре́џа* — *бу́ри́џи*, *ју́џе* — *ју́џи́џи*, *га́рне* — *га́рни́џи*, *џа́се* — *џа́се́џа* — *џа́си́џи* — *џа́си́џама*, *џи́л'е* — *џи́л'е́џу* — *џи́л'и́џама* МК, *џе́л'е* — *џе́л'е́џа*, *мага́ре* — *мага́ре́џа* — *мага́ре́џу* — *мага́ри́џи* — *мага́ри́џама/мага́ри́џима* и *мага́ри́џама* Оп, *га́рне* — *га́рне́џа* — *га́рни́џи*, *де́џе* — *де́џџа* Зоћ.

Им. *ба́нџе* („бадњак“) у ВХ у творбеном смислу није деминутив пошто им. *бадњак* нема у Подрг. Деминутивно значење, међутим, није потпуно изbledело, па се јављају примери који местом акцента упућују на различите прозодијске моделе: *ба́нџе* — *ба́нџџа* — *ба́нџи́џи*, али и *ба́нџи́џи*.

У свим јужнометохијским говорима им. *вра́џе* — *вра́џџа* — *вра́џи́џи* без деминутивног је значења, пошто нема им. *вџаџ*.

Им. с проширењем -ен припадају овом моделу: *вре́ме* — *време́на*, *и́ме* — *име́на*⁴⁰ (Гјд, Нмн, ОПмн), *ра́мо* — *раме́на* — *на раме́ну* ВХ Ор, у ста́ро *вре́мо* — *од време́на* (Гјд) — *време́на те́шке*, *ра́мо* — *од раме́на* (Гјд) — *џо раме́ну* — *раме́на* (Нмн) МК, *вре́ме* — *време́на* Зоћ, *вре́ме* — *време́на* (Г/ОПјд, Н/ОПмн), *бре́ме* — *бреме́на*.

³⁷ Им. није деминутив у односу на крчаг, пошто *кџ́рџа́џе* има значење основне именице.

³⁸ У мом материјалу нису потврђени примери с акцентом типа *џе́л'е́џу* у Ор (уп. са И-РОр, 584).

³⁹ В. и примере у СМЂГ, 109.

⁴⁰ Уп. са *и́мена* у И-РОр, 584.

б) Им. изведене суфиксом *-ће* (< *-че*) у северном делу ПодрГ најчешће чувају место акцента мотивне речи у свим облицима:

Унуће (: *унук*) — *унућеџа* — *унућеџу* — *унућићи* — *унућићима*, *џањирће* (: *тањир*) — *три џањирћеџа* — *џањирћићи*, *кофинће* — *кофинћићи*, *каљендарће* — *каљендарћићи*, *годишњаће* (: *годишњак*) — *годишњаћеџу*, *девојће* — *девојћеџа* — *девојћићи* — *девојћићима*, *свинће*, *бэрзанће* — *бэрзанћићи*, *кџил'иће* — *кџил'ићићи*, *џеџкиће* (: *теткић*) — *џеџкићеџа* ВХ, *унуће* — *унућеџа* — *сэс унућићи* — *унућићима*, *маџиће* — *маџићеџа* — *маџићићи*, *ибриће* (: *ибрик*) — *ибрићићи*, *свирáјће* (: *свирáјка*) — *свирáјћићи*, *коџл'иће* — *коџл'ићићи* (: *котл'ица*) Ор, *фенérће* — *фенérћићи*, *џан'иће* — *два џан'ићеџа* — *џан'ићићи*, *унућеџу* твојему — *унућићи*, *коџл'иће* — *коџл'ићићи* — *коџл'ићиће* ЂГ;

У северном делу ПодрГ забележена су неколика примера с акцентом им. типа *јаре* — *јареџа*: ни *два џан'ићеџа*, *дади девојћеџу*, *свинћеџа* ВХ, *оџ коџл'ићеџа*, ни *џеџкићеџу* Ор, *девојћеџа*, *маће* — *маћеџа* — *маћићи* — *сэс мајиће* — *мајићима* ЂГ.

У јужнијем делу ПодрГ, посебно у МК, ове им. прозодијски су се изједначиле с именицама типа *јаре* — *јареџа*: *девојће* — *девојћеџу* — *девојћићи* — *девојћићима* и *девојћићама*, *коџл'иће* — *коџл'ићићи*, *кавалће*, *снојићићи*, *комаће* л'еба — *џо комаћеџу* — *комаћићи*, *вирће* — *вирћићи*, *рукће* — *рукћићи* МК, *девојће* — *девојћеџа* — *девојћеџу* — *девојћићи*, *фенérће* — *фенерћићи*, *џоџкојн'ће* — *џоџкојн'ћеџа*, *свинће* — *свинћеџа* Оп, *јел'еће* — *јел'ећеџа* — *јел'ећићи*, *унуће* — *унућеџа* — *унућићи*, *л'ејиће* — *шэс л'ејићеџа* — *л'ејићићи* Зоћ.

У Оп и Зоћ ретки су примери с акцентом на мотивној речи: *девојћеџа* — *девојћићи*, *свинћеџу* Оп, *два л'ејићеџа*, *девојћићима* Зоћ.

18. Антропоними на *-е* и *-и*, претежно хипокористичког карактера, у облицима с проширеном основом у ЂГ и северном делу ПодрГ претежно чувају парадигматски акценат. У МК увек, у Оп и Зоћ претежно, и ове им. изједначиле су се прозодијски с им. типа *јаре* — *јареџа*:

Ђорће — *до Ђорћеџа* — ни *Ђорћеџу*, *Мил'е* — *Мил'еџа*, *Буџе* (хип. од *Обрад*) — *Буџеџа*, *Драги* — *Драгеџа* — *Драгеџу*, *Добри* — *Добреџа* — *Добреџу*, *Жики* — *Жикеџу*, *Зоки* — *Зокеџу* ВХ, *Славе* — *Славеџа* — *Славеџу*, *Мил'еџа*, *Баџи* — *Баџеџу*, *Зоки* — *Зокеџа* Ор, *Мил'е* — *Мил'еџа* Стојановића, *Славеџу*, *Драгеџу*, *Бане* — *Банеџу*, *Калће* — *Калћеџа* — *Калћеџу*, *Миџки* — *Миџкеџа*, *Благи* — *Благеџа* ЂГ.

Ретко у северном делу и: *Миљеџа*, и *Драгеџу* ВХ, *оџ Славеџа* Ор, *Мил'еџа*, *Мани* — од *Маниџа* — *Маниџу* ЂГ.

та за финални слог треба тражити у посебном статусу овога насеља у свести говорника (в. т. 20).

20. Основни услов за одступање од описаних акценатских правила је свест о неаутохтоности лексеме.

Изразите је доследности одступање када функционишу синонимски низови с јединицом аутохтоног порекла и позајмљеницом.

Прозодијска адаптација нове лексике ређа је у северном делу Подрг, чешћа у јужном, што је у вези са доминацијом семантичко-парадигматског или граматичко-парадигматског принципа.

а) Скорије посуђенице, ако нису адаптиране, имају акценат углавном на иницијалном слогу:

Радник — *радницима* (аутохтоно: *аргát* — *аргáтима*), *зéјтин* (: *д'рвéно* мáсло), *нáрод*³ (: *љúди*), *шйóреџ*, *йóдрум* — *йо йóдруму* (: *йзба*), *рáдос*, *кúвар*, *нáредник*, *йо бункере*, *йо зáйвору*, *нáш глóвор* (: *збóре'н'е*), *рáдион*, *укус*, *крéвeџ*, *дóрушак*, *йрóзор* (: *пенђéра*), *на ў'ицу* (: *сокак*), *зáдруга*, *у зáједницу*, *за днéвницу*, *ўсйомена*, *цййeље*, *йхó-йлава* (: *дóшла вóда*), *у армију*, *ўмeйници*, *йхóзивнице*, *Љйшйина*, *гимнáзија ВХ*, *áушобус*, *йо крéвeџe*, овóму *мáјсйору*, *йсйрађај*, *лáвор*, *сэс шрáкйор*, *фйкaзe*, *йфзив*, *йрéвозe*, *шйóреџ*, *ку[д]* *дóкйора*; *ка йфсловађа*, *вeј шáђкице*, *йфзйју*, *днéвницу*, *мúзика*, *у зáједницу*, имáла *йфгодбу*, *у зáдругу Ор*, *шрáкйор*, *у зáйвор*, *зéјтин*, *у зáкуй*, *куџ Пóдрум*, *йбсао мóј*, *у мáгацин*, *йрóзори*, *ми пáде на йáмeџ* (: *ми пáде нáм*), *јáнуар*, *фéбруар*, *áвгус*; *зáседа*, *генерáције*, *нeкција*, *окуйáција*, *нáредба МК*, *куџ йрeседника*, *йма ййјаце*, *ћeтири рáзреда*, *у крéвeџe*, *шóфeр* — *шóфeри*, *йо шeрeнe*; *у зáједницу*, *шeлeвйзија*, *áвльија* (: *двóр*), *йeйице*, *шáђкице*, *йáйрику тýри* (: *љутíка*) *Оп*, *йо дóкйорe*, *гимнáзија*, *йоџ крéвeџe*, *нeмá шйóреџ*, *сýдија*, *жeнскaрoш*, *Ойшйи-на*, *у нáшу ў'ицу*⁴³ *ЂГ*.

У високој доследности акцента типа *генерáција* нема утицаја антепенултимског ритма шарпланинских и западномакедонских говора. Објашњење овом акценту се може наћи у односу основе и *-ија*, које се осетило творбеним формантом. Свест о неаутохтоној лексици учинила је да семантички критеријум буде значајнији од граматичког.

Место акцента неких им. које ремете прозодијски систем ЂГ, не треба објашњавати чувањем старијег стања⁴⁴, пошто је оно радикално преструктурирано.

⁴³ В. и примере у СМЂГ, 94.

⁴⁴ М. Стевановић, наводећи нову лексику с нетипичним акцентом, сматра да је то чување старијег стања (СМЂГ, 94).

б) Мушка лична имена на -*ø* најчешће су прилагођена пенултимском ритму: *Ми́лан* — *Мила́на* — *Мила́не*, *Дѐмњан*, *Сѝјани́мир* Љу, *Ду́шан*, *Јо́ван*, *Добри́вој* Љут, *Сѝ́еван*, *Сѝјани́слав* Леш, *Фѝ́л'ић*, *Сѝјано́мир* Муш, *Ду́шан*, *Ми́лош*, *Слобо́дан* — *Слободáна* Дво.

Док у Љу, Муш, Дел, Врб, Дој нема потврда с акцентом на затвореној ултими, у неким местима ПодГ бележени су: *Јова́н*, *Мила́н*, *Душа́н* Љут, *Јова́н*, *Сѝ́еван*, *Мило́ш* Леш, *Слободáн*, *Мила́н*, *Јова́н* Љекић Дво.

в) У презименима на -*ић* факултативно се чува акценат присвојеног придева, који може бити подударан с акцентом личног имена: *Пе́шкович'*, *Пиркович'*, *Сѝјано́јевич'* Љу, *Јова́нович'*, *Мила́нович'*, *Сѝјанкович'* Љут, *Гли́горијевич'*, *Мило́шевич'*, *Јова́нович'* Леш, *Ми́ђалович'* Муш, *Јова́новић*, *Ми́ђаловић* Дво.

Чување акцента мотивне речи обичније је у низијском делу ПодГ, па оно може бити утицај ПодрГ.

Напоредни су, али и ређи, облици типа *Марко́вич'*, *Сѝјано́јевич'*, *Пирко́вич'* Љу.

г) Новија лексика у ПодгГ прозодијски је адаптирана с високом доследношћу, а нетипичан акценат знатно је ређи него у ПодрГ (в. т. 20) и ПрГ (в. т. 24): тај *ѝрекши́ај*, за *ѝрекши́ај*, *сѝуди́ја*, у *за́другу* Љу, *доживи́ај*, ка *чел'и́к* Леш, *маѝерија́л*, *баѝаљо́н*, *обича́ј* Дво.

д) Врло су ретке потврде с парадигматским акцентом. Пошто су по правилу резултат емфатичког истицања, не треба их сматрати системском појавом: од *И́вана* Љу, *дево́јчи'чи*, *сви́нчи'чи* Леш, у *сва́ѝове*, на *Сѝ́евана*, *Дѐмњану* Муш.

ђ) У сложеницама је акценат факултативно на затвореној ултими са једносложном речи на крају: *ѝоловино́ч'* („поноћ“), *ѝрудовда́н*, *дрвокљу́к*, *Београ́д* Љу, до *ѝоловино́ч'* Леш.

У примерима *Бе́јагра́дѝ*, у *Бе́огра́дѝ* Муш, *ку́ћа* у *Бе́јагра́дѝ*, *сѝи́о-ѝари́ћи* Дел — саставни делови нису довољно срасли у сложеницу.

22. Антепенултимски ритам: *ме́дведѝ* — *ме́дведа* — *ме́дведи*, *вѝкови*, *де́вер* — *де́веру* — *деве́рима*, *ве́сеље*, *сѝс ѝч'ѝнициу*, на *ѝре́вару*, *деверо́вица*, у *До́јнице*, *Лазáрице*, *Бо́жич'*, у *виногра́дѝ* — *виногра́ди* Дој, *на́ша сво́јбина*, од *Врби́ч'ане*, *Шѝѝѝарци*, *Дѐмњан* — *Дѐмњану*, *Сѝјано́мир*, *во́лови* — *волóвима* Врб.

У Дој, ретко и: *дома́ч'и́ца*, *деверови́ца*, у *својби́ну*.

И у овом делу ПодгГ нова лексика прозодијски је адаптирана, а ретки су примери типа: *ками́он*, *би́ја обич'ај*, *секл'ѝѝа́р* Дој, *ауѝобу́с*, *маѝерија́л* Врб.

СиГ

23. а) У СиГ, осим факултативно у акценту личних имена и новој лексици, устаљен је пенултимски ритам: *сѝн — сѝна — синóви — синовѝма/синовѝам* Сев, *младѝма момѝцѝма, војник — војнициѝма* Штрп, *дѝн — дѝнóви, мѝсец — пѝт месѝца* Јаж, *Миливојѝа, Сѝћанојѝа* (Нјд), *газда — газдѝма* Сев, *жѝна — женѝми, шѝћкаѝми* Штрп, *дѝца — децѝми, јѝгње — јѝгњеѝа — јѝгњеѝи/јѝгњеѝи* Јаж.

б) Мушка лична имена имају обично акценат на пенултими: *Ми́лан — Мила́на — Мила́не* Штрп, *Слобо́дан, Ду́шан* Сев.

Али и: *Мила́н тѝткин, Драгуѝѝн, Слобода́н, Драгољѝб, Сѝћани-ми́р, Божидѝр* Штрп, *Мирољѝб, Славољѝб, Добросѝвѝ* Сев.

Највећим делом то су двочлани антропоними.

Муслиманска имена имају претежно акценат на затвореној ултими: *Шабáн — Шабáна, Дал'ѝѝ* Суш, *Рамѝз^с* Штрп.

Ретко је, поред *у́нук — уну́ка*, и: најдо́бар *уну́к* Бер, *мој уну́к* Суш.

Потврде с акцентом на затвореној ултими могу бити траг присутности другачијег прозодијског система, пошто после доласка у Призренску котлину и Призренски Подгор „Кучи су прелазили Жар планину и распростирали се по суседној Сиринићкој жупи“.⁴⁷

Мањи број турцизама јавља се, факултативно, с акцентованом ултимом: *сѝвне саба́, на ниша́н* ГБ, *јасѝѝк* Штрп Бер. Овај тип може бити траг изворног акцента.

ПрГ

24. Стабилисање пенултимског ритма у именичкој парадигми у ПрГ доведено је до краја. На ритам не утичу морфолошки или творбени разлози.⁴⁸

Одступања од пенултимског ритма присутна су у посуђеницама. Примери које С. Реметић⁴⁹ наводи упућују на везу типа ултиме и степена прозодијске адаптације позајмљенице, пошто су потврде са ултимским акцентом по правилу им. са затвореном ултимом. На овакву ситуацију је свакако могао утицати и ПодрГ са акцентом на затвореној ултими као системској појави, али и свест о посебности ове лексике.

⁴⁷ РМПрПод, 308.

⁴⁸ О месту акцента именица у ПрГ в. РСПГ, 346–347, 448–476.

⁴⁹ РСПГ, 350–351.

С. Реметић наводи и примере у којима је акценат на слоговима испред пенултима.⁵⁰ Поређењем дела наведених примера нетипичног места акцента за ПрГ са прозодијском ситуацијом у оближњим говорима уочава се да постоји висока подударност са местом акцента у ПодрГ⁵¹, како у парадигматском везивању акцента тако и у померању акцента напред у новој лексици (в. т. 4–20).

СрГ, ГГ

25. У ГГ и СрГ устаљен је фонетски антепенултимски ритам изузетне доследности.

а) Са дијалекатског аспекта за СрГ⁵² од интереса су примери типа *Петко́вица* (< Петковица), *Тривуно́ца*, *Сџанови́ца*⁵³ у којима је акценат на пенултими. И у мом материјалу ове им. нису прилагођене антепенултимском ритму, што значи да је присутна свест о морфолошкој структури пре испадања -в- у интервокалном положају и редуковања -и- у неслоготворни глас.

б) Антепенултимски ритам у ГГ ремети се у емфатичком истицању померањем акцента на пенултиму. Овакво истицање местом акцента посебно је карактеристично за виша села Горе, пре свега за говор Брода: *дућа́ни*, *рабо́ша*, *во Пришћѝ́на*.⁵⁴

Пенултимски акценат емфатичког порекла у ГГ чешћи је на придевима и прилозима, нешто ређи на им. и глаголима.

в) На нивоу синтагме у СрГ и ГГ придевска реч и им. често су везане у једну интонациону целину у којој се атонична двосложна им. наслања на ултиму придевске речи чинећи тако не само значењску него и интонациону целину: *наша́-кућа*, *брежно́-место*, *ладна́-вода*⁵⁵ ГГ, *йрво́-деѝе*, *сџара́-жена*, *мицка́-кућа* СрГ.⁵⁶

Оваквог синтагматског акцента нема у говорима са фонетским пенултимским ритмом.

⁵⁰ РСПГ, 352–353.

⁵¹ На неаутохтоност и утицај ПодрГ посредно се упућује и у РСПГ, 352–353.

⁵² О акценту СрГ, посебно о акценту им. в. ПМГСЖ, 144–154, 159–170.

⁵³ Уп. са ПМГСЖ, 151.

⁵⁴ Више о овоме в. у МРГГ, 124.

⁵⁵ В. и примере у МРГГ, 125.

⁵⁶ Моја грађа потврђује да нема промена у односу на стање од пре шездесетак година, констатованог у ПМГСЖ, 152.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

26. У говорима јужне Метохије и Шарпланинске области наслеђени прозодијски систем преуређен је ликвидацијом квантитетских и тонских опозиција, затим различитим преношењима акцента.

а) Степен прозодијских иновација највећи је у шарпланинским говорима — СрГ и ГГ. Антепенултимски ритам СрГ и ГГ има упориште у несловенским прозодијским системима, а у ове говоре је стигао из оближњих западномакедонских.

Оба говора су без дистинктивних прозодијских опозиција.⁵⁷

б) У СиГ остварен је пенултимски ритам високе доследности, а за овакву стабилност од значаја је фонетска антепенултимска акцентуација СрГ и ГГ, али и близина западномакедонских говора.

Функционално оптерећење места акцента у СиГ присутно је само у односу Злмн. презента (*víkaw, rabóŭaw*) и Злмн. имперфекта (*vikáw, rabóŭáw*).

в) У ПрГ пенултимски ритам им. доведен је до краја.

Дистинктивну вредност у овом говору има место акцента у неким глаголским облицима: Злјд. презента и 2/3лјд. аориста, Злмн. презента⁵⁸ и Злмн. имперфекта⁵⁹, 1лјд. аориста и 2/3лјд. аориста.⁶⁰

У Дјд хомонимија придева *сѣарејзи* отклања се местом акцента: *сѣáрејзи* (Дјд придева *сѣáра*) — *сѣáрејзи* (Дјд компаратива *сѣáреја*).

г) У ПодгГ пенултимски ритам доследнији је него у ПрГ.

Место акцента разликује значење Злмн. презента (*íмаw*) и Злмн. имперфекта (*имáw*). У нестајању је однос *на́йуни* (2/3лјд. аориста) — *на́йуни* (1лјд. аориста) — *на́йуни* (Злјд. презента).

д) У ПодрГ, коме припада и ЋГ, преовлађује семантичко-парадигматски и граматичко-парадигматски принцип.

Иако је место акцента им. у ПодрГ знатно разноврсније него у осталом делу области, није уочен минимални пар с функционалним оптерећењем акцента, а хомонимија се отклања другим средствима (од *мо́јега* *раме́на* — *на́ше* *раме́на*).

Функционално оптерећење места акцента у основи није веће него у ПрГ и ПодгГ. Доследна је разлика *íмаw* (Злмн. презента) — *имáw* (Злмн. имперфекта). Иако се експанзијом *-о* у 1лјд. аориста

⁵⁷ ИПФонол, 547.

⁵⁸ Уп. са РСПГ, 349.

⁵⁹ Исто, 500–501, 506.

⁶⁰ Исто, 507.

морфолошким средствима отклања хомонимија у јд. аориста, у ПодрГ је релативно стабилан однос: *извади* (1лјд. аориста) — *извади* (2/3лјд. аориста) — *извади* (3лјд. презента; 2лјд. императива).

И у овом говору, што је обележје говора на простору од Ђаковице до Призрена, у Дјд хомонимија *сѣарејзи* отклања се местом акцента: *сѣарејзи* (Дјд придева *сѣара*) — *сѣарејзи* (Дјд компаратива *сѣареја*).

27. На овом простору сусрећу се две тенденције — једна — стигла с југа — искључиво наслоњена на слоговну структуру речи (фонетски принцип) и — друга — са севера — са изразитим парадигматским принципом и семантичком мотивацијом акцента. Обе тенденције срећу се у јужном делу ПодрГ, у коме настаје модел граматичко-парадигматског акцента, који функционишући на овај начин ствара већи број речи и облика с акцентом на пенултими.

28. У ПодрГ долази до акценатског сукобљавања морфема у структури речи. Некада претеже семантички моменат — акценат мотивне речи опстаје у мотивисаној, некада претеже граматички моменат — однос основе и граматичког обележја, некада се — ово је принцип најмање снаге — акценат везује за финални слог творбене основе. У свим овим моделима, заправо, присутан је принцип јасне морфемске границе у речима.

Место акцента мотивисано семантички, граматички или творбено опстаје у парадигми. У јужном делу ПодрГ, међутим, зачиње се пенултимски ритам.

29. Узроци оваквог развоја прозодијских типова у овом делу српског језика различити су — од унутарсистемских до непосредних или посредних утицаја прозодијских система несловенских језика.

Пенултимски прозодијски тип, додуше, у различитом степену, али подједнако доследан у стабилности пенултимског ритма именица, има своје упориште у граматичко-парадигматском прозодијском моделу присутном у ПодрГ. Проширењем основе (*синóв-*, *јареџ-*, *рамѣн-*) не мења се овој однос пошто систем почива на принципу да је акценат на слогу основе иза кога је граматичко обележје (однос стабилног и варијабилног у облику). Аналошким уједначавањима парадигматски принцип потискује се фонетским.

Оваквом слоговном нивелисању најподложније су именице, пошто је једини двовокалски наставак у Дмн (жен-а, жен-е, жен-у, жен-о; жен-е, жен-ама/-ами; у СиГ и једновокалски наставак — жен-ам).

О значају једносложности — вишесложности наставка и односу граматичке основе и наставка за формирање пенултимског акцента

сведочи прозодијска ситуација у различитим врстама речи у јужној Метохији. Док је пенултимски ритам у именичкој парадигми стабилан у ПрГ и ПодгГ, а у јужном делу ПодрГ такав ритам продире и у Дмн (*жéна — женама*), у придевској промени парадигматски принцип опстаје — натруњен у мањој мери пенултимским ритмом у ПрГ и ПодгГ — захваљујући двовокалским наставцима у већем броју облика (*мој — мојега — мојему — мојејзи — мојема*).

О присутности граматичко-парадигматског модела у целој јужној Метохији сведочи померање акцента са ултима вишесложних придевских речи у ПрГ и ПодрГ и чување акцента на ултими основе у зависним падежима (*го́л'ем < *голém — гол'éмога — гол'éмому — гол'éма — гол'éмојзи*). Ситуација је у ПодрГ идентична, осим у облицима с наставком -ø.

30. Говорећи о прозодијским приликама у Ор, П. Ивић и С. Реметић наводе: „Прозодијске особине се изводе из српскохрватског двоакценатског инвентара (систем А)“⁶¹ Иако су у ПодрГ, поредећи га са осталим говорима испитане области, иновације у односу на полазни прозодијски систем најмање, прозодијска слика је знатно реструктурирана.

У формирању места акцента именица, али и других речи, у ПодрГ од пресудног је значаја тип ултима, без обзира на квантитет. У овом говору је извршено померање са отворене ултима на пенултиму, са каснијим аналошким уједначавањима. Слогови са затвореном ултимом остају (осим оних са непостојаним -а, због деловања парадигматског принципа) изван овога процеса пошто „вокал иза којег следи још један консонант је ипак удаљенији од краја речи од вокала на самом крају“⁶². Аналошким уједначавањима померени су акценти у другим именицама, па је тако створен стабилан систем са опстанком акцента на затвореној ултими (= граматичка основа) и померањем акцента са отворене ултима.

Грамматичко-парадигматски прозодијски тип резултат је накнадног развоја, када се функционално оптерећење акцента знатно смањило.

⁶¹ И.РОр, 584.

⁶² ИПФонол, 558.

Скраћенице поменуте литературе:

1. БМОЈМ Милета Букумирић, *Из ономастике јужне Метохије*, у: Ономатолошки прилози V, САНУ, Београд 1984.
2. БМСМГ Милета Букумирић, *Говори северне Метохије*, докторска дисертација одбрањена 26. II 1999. на Филозофском факултету у Новом Саду (рукопис).
3. ИПФонол Павле Ивић, Целокупна дела Павла Ивића, X/1. 1. *О фонологији: расправе, студије, чланци* (приредио Драгољуб Петровић), Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад 1998.
4. И-РОр Павле Ивић и Slobodan Remetić, *Orahovac*, у: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Sarajevo 1981.
5. МРТГ Радивоје Младеновић, *Горански говор*, у: *Шарљанинске жује Гора, Ојоле и Средска (антропogeографско-еџнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике)*, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, посебна издања, књ. 40/II, Београд 1995.
6. МРСудБЛ Радивоје Младеновић, *Судбина –Л на крају слога у српским говорима на југозападу Косова и Метохије*, у: Српски језик IV/1–2, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд 1999.
7. МПГСЖ Миливоје Павловић, *Говор Срећечке жује*, СДЗб VIII, СКА, Београд 1939.
8. РМПрПод Милован Радовановић, *Сјановништво Призренског Подгора*, Гласник музеја Косова и Метохије, књ. IX, Приштина 1965.
9. РСАПГ Слободан Реметић, *Акцентајски систем у љризренском говору*, у: *Говори љризренско-џимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа (Нишка Бања, јуна 1992), Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш 1994.
10. РСПГ Слободан Реметић, *Српски љризренски говор I (гласови и облици)*, СДЗб XLII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд 1996.
11. СЈПТГ Sureja Jusuf, *Prizrenski turski govor*, Jedinство, Priština 1987.
12. СМАПипер Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у џијерском говору*, СДЗб X, Српска краљевска академија, Београд 1940.
13. СМЉГ Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, СДЗб XI, Српска академија наука, Институт за српски језик, Београд 1950.